

CONTRIBUȚIA BIOLOGULUI ALEXANDRU BORZA LA DEZVOLTAREA PATRIMONIULUI MUZEULUI MUNICIPAL „IOAN RAICA” DIN SEBEȘ

Nicolae LUPU*

Monica Maria COROȘ**

Biologist Alexandru Borza's Contribution to the Development of the Patrimonium of the "Ioan Raica" Municipal Museum in Sebeș

Abstract. *Starting in 1920, and demonstrating a devotion to work that was also an inspiration to his collaborators, biologist Alexandru Borza began to organize and arrange the Institute of Systemic Botany, the museum and, especially, the Botanical Garden of the University of Cluj. In 1948, he was retired prematurely, having being accused of opposing the Sovietization policy in education, as a result of which he was indicted and subsequently kept under close observation. After his rehabilitation, the Municipal Museum "Ioan Raica" in Sebeș became the keeper of the "collection of herbs belonging to the botanist Alexandru Borza [15 herbal-boards], established during his research on Sebeș." Prof. Alexandru Borza became a postmortem member of the Romanian Academy in 1990.*

Keywords: *Sebeș Valley, Râpa Roșie, the Botanical Gardens of Cluj, herbarium, tourism.*

Cuvinte-cheie: *Valea Sebeșului, Râpa Roșie, ierbare, Grădina Botanică din Cluj, turism.*

Profesor și om de știință, „naturalist complex și vizionar, organizator abil și tenace, umanist de un profund realism și cu o largă deschidere”¹, Alexandru Borza a fost un erudit. A lăsat posterității peste 7500 de pagini de lucrări, îndeosebi științifice, dar și de popularizare. Biografia sa² și a familiei sale este una exemplară³.

Pe linie paternă, Alexandru Borza (21 mai 1887, Alba Iulia - 3 septembrie 1971, Cluj) era continuatorul unei familii de bravi români. Borza este numele unei familii cu originea într-un sat din Munții Apuseni, fostul Berchiș, la 25 km de Turda. Coborâtor din spița revoluționarilor de la 1848, dar neștiutor de carte, tatăl său, Ignat Borza, fusese încorporat în regimentul românesc de la Alba Iulia. Extrem de motivat, la puțină vreme învață să citească și își însușește limba germană. Hotărăște să rămână în armată ca sergent-major, dar se va întoarce adesea în satul natal, Berchiș, devenind un sprijin moral și material pentru toți fiii micii așezări. Ajută la renovarea școlii, înființează o bibliotecă și, de-a lungul timpului, îndrumă sau sprijină material, pentru a-și continua studiile, peste 200 de tineri. Osârdia lui a fost atât de

* Academia de Studii Economice din București, România; e-mail: nicolae.lupu@com.ase.ro.

** Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, România; e-mail: monica.coros@tbs.ubbcluj.ro.

¹ Cristea, Pedrotti 2005, p. 3.

² Mărgineanu *et alii* 2004, p. 73-75.

³ Resmeriță, Tarnavski 1976.

apreciată, încât, în 1922, s-a hotărât schimbarea denumirii localității în Borzești. Tot atât de adevărat este că Borza era și a rămas cel mai frecvent nume de familie din localitate. Acum, în satul Borzești, care aparține de comuna Iara, din județul Cluj, nu se mai ajunge decât dinspre Turda, prin Săndulești: vechiul drum dinspre Valea Arieșului (Buru) a devenit inaccesibil autoturismelor. La ultimul recensământ, în 2011, satul nu mai număra decât 51 de suflete⁴.

Ignat și soția sa, Valeria, au avut un singur fiu, pe Alexandru Borza, viitorul botanist. Îndrăgostit de flori, la casa din Alba Iulia și, mai târziu, la Turda, Ignat Borza întreținea o întreagă grădină de trandafiri, precum și o prisacă. Peste timp, Alexandru Borza va scrie: „Mulțumesc postum bunului meu tată pentru această introducere plină de dragoste și delicatețe în lumea parfumată a rozelor”. Fire introvertită, copilul Alexandru se apropie tot mai mult de lumea plantelor. În vremea vacanțelor de vară de la Teiuș, de unde era originară mama, ca elev la școala primară și la liceul din Alba Iulia îi încolțește interesul pentru botanica populară. De altfel, prima sa contribuție scrisă datează de la vârsta de 19 ani. După bacalaureat, urmează studii universitare teologice, în limba latină, și biologice, la Facultatea de Științe, secția de Științe naturale și geografie (în total șapte ani), apoi doctoratul („*summa cum laudae*”), cu o teză de botanică (în 1913), toate la Budapesta. Ca bursier al Blajului, se va întoarce în calitate de profesor (**fig. 1**) la liceul românesc confesional „Sf. Vasile” (1911-1919). Se specializează la universitățile din Breslau/Wrocław și Berlin și stabilește legături cu mediile academice. La Blaj reorganizează muzeul școlar și reamenajează „cea mai veche grădină botanică din lume înființată [de profesorul Alexandru Uilăcan⁵ n.a.] pe lângă o școală secundară”, în 1881 (**fig. 2**), unde, când timpul îi permitea, obișnuia să-și țină lecțiile.

La distanță de un secol însă, vechea grădină a ajuns în suferință. În prezent, un parteneriat între Biserica Greco-Catolică, proprietarul grădinii, și Primăria Blaj face posibil un „proiect de reabilitare și reînființare”⁶. Dacă până acum accesul se făcea numai prin incinta liceelor Teologic Greco-Catolic „Sf. Vasile cel Mare” și Tehnologic „Ștefan Manciulea”, în viitor grădina botanică urmează să fie legată pietonal de Câmpia Libertății, unde, de asemenea, se derulează un proiect important de reabilitare și restaurare. În Piața 1848, pe fațada imobilului, cândva a fost amplasată o placă memorială de marmură - „În această clădire a funcționat ca profesor de biologie Alexandru Borza (1887-1971) între anii 1911-1919 eminent botanist și om de știință de reputație mondială” - al cărei text a devenit și el greu lizibil și impune cel puțin

⁴ www.primariaiara.ro/2016-03-03-16-55-48, accesat la 4.03.2016.

⁵ Manciulea 2003, p. 261.

⁶ Țimonea 2017.

rescrierea grabnică. La 1800, în aceeași clădire au funcționat ca profesori Samuil Micu Clain, Gheorghe Șincai, Petru Maior.

În 1918, Alexandru Borza va fi secretar al Consiliului Național Român din Blaj⁷ și delegatul Casinei Române din oraș la Marea Adunare Națională de la 1 decembrie⁸. Urcat pe o masă de marmură, la hotelul Hungaria, mai târziu Apulum, din Alba Iulia, va intona imnul național pentru sutele de intelectuali din toată România. Participant activ în orașul în care se născuse și copilărise, mai târziu va scrie: „[îl] socotesc cel mai important moment al vieții mele”. În 1948, Iuliu Hossu, episcopul de Cluj-Gherla, îi va încredința un exemplar din albumul cu fotografiile din zilele Marii Uniri, realizate de Samoilă Mârza⁹. Ulterior, albumul cu coperte vișinii va fi preluat în secret de fiica Viorica (Lascu, după căsătorie), opozantă a regimului comunist, care îl va face cunoscut publicului după 1989, fiind restituit Eparhiei Greco-Catolice de Cluj-Gherla.

În 1919, la reorganizarea Universității din Cluj, profesorul Al. Borza este chemat și se numără printre fondatorii Universității „Daciei Superioare”. Din 1920, cu un devotament față de muncă pe care a reușit să îl însușească și apropiaților, a trecut la organizarea și amenajarea Institutului de Botanică Sistemică, a muzeului și, mai ales, a Grădinii Botanice a Universității din Cluj. Sub redacția sa, între 1921 și 1947 apărea *Buletinul Grădinii Botanice și al Muzeului Botanic de la Universitatea din Cluj*. Grădina Botanică constituie, probabil, cea mai populară creație a profesorului Al. Borza. Mai târziu, va arăta:

„[...]am organizat această instituție din Cluj după concepțiile noastre, inspirate de starea de azi a științei și din experiențele câștigate din vizitarea celor mai însemnate instituții similare din Europa și America de Nord”.

Dincolo de valoarea științifică, marele public a îndrăgit grădina botanică și a vizitat-o tot mai mult, în anul 1935, la 10 ani de la inaugurare, înregistrându-se peste 45000 de vizitatori. Considerată cea mai importantă din țară, având o suprafață de 14 ha și, în prezent, purtând numele fondatorului său, cuprinde mai multe sectoare recunoscute: ornamental, sistematic, grădina japoneză, complexul de sere. În 1936-1937, profesorul a înființat o mică grădină botanică și în stațiunea climaterică Stâna de Vale, pentru alpinetul specific Munților Apuseni, precum și un laborator, adăpostit într-o seră; grădina, amplasată în fața unui hotel (Excelsior), nu mai există.

Profesorul Al. Borza s-a manifestat ca promotor al ocrotirii naturii. În 1930 a fost autorul moral al Legii privind ocrotirea monumentelor naturii. În acest sens, în legătură cu necesitatea adoptării legii, publicase, difuzând larg,

⁷ Giurgiu *et alii* 2010, p. 49.

⁸ Scurtu 1993, p. 137.

⁹ Pădurean 2011.

în toată țara, o broșură intitulată *Ne trebuie o lege pentru protecția naturii*. În baza aceleiași legi a fost instituită Comisiunea Monumentelor Naturii, fiind organizate două birouri, unul mai mult cu atribuții administrative, la București, și un altul științific, pe lângă Institutul Botanic de la Cluj. Între 1933 și 1944, Al. Borza a fost director și redactor al *Buletinului Comisiunii Monumentelor Naturii*, iar din 1938 a îndeplinit funcția de președinte al Comisiunii Monumentelor Naturii.

Al. Borza va fi considerat fondatorul primului parc național, în 1935, în Retezat. Anterior, în 1933, scria: „Țara Hațegului, presărată cu așezări omenești, înjghebate pe temeiuri dacice plurimilenare și străbătută de văi șerpuitoare, se așterne ca o grădină vrăjită la poalele muntelui măreț”¹⁰. Și continua:

„[...] Retezatul este din toate punctele de vedere, geologic și geografic, botanic și zoologic, ca și vânătoresc, un pământ sfânt pentru știință, în întregimea sa un monument sacru al naturii, cum nu mai există alte masive la fel în România”¹¹. „Activitatea omului în acești munți este sezonieră, redusă la puține luni de pășunat alpin, la exploatarea de păduri, temporare, la hoinărelile turistice din lunile de vară și la vânătorile celebre din acești munți”¹².

După instituirea Parcului Național Retezat, relativ târziu, în 1944, profesorul Borza va publica o lucrare cu titlul *Documente, referate și informații* privitoare la înființarea Parcului național al Retezatului, cuprinzând toate demersurile realizate începând cu anul 1923. Astfel, potrivit proiectului datând din 1934, „Pentru întinderea corturilor cercetătorilor naturaliști, turiști și excursioniști, vor fi indicate terenuri speciale în punctele principale”¹³.

După Retezat vor urma alte arii naturale protejate. În 1938, Consiliul de Miniștri va confirma (declara) drept monumente ale naturii: muntele Detunata Goală, Ghețarul de la Scărișoara, Stejarul lui Avram Iancu din curtea mitropoliei de la Blaj și Cheile Turzii¹⁴. În 1942 erau întocmite toate formele legale de decretare și a altor monumente ale naturii, între care Fagul Împăratului, amplasat nu departe de Sălciuma, pe această cale, în total, în România, fiind deja instituite „44 rezervații, dintre care câteva se găsesc sub ocupație străină”¹⁵, după Dictatul de la Viena. Vechea Dacia Apulensis, „acest minunat ținut al Mureșului, ascunde încă numeroase colțuri interesante și importante pentru știință, care ar merita să fie declarate monumente ale naturii”¹⁶: muntele Scărița - Șesul Craiului de la Belioara (pentru care formele

¹⁰ Borza 1933, p. 2.

¹¹ *Ibidem*, p. 8.

¹² *Ibidem*, p. 2-3.

¹³ Borza 1944, p. 32.

¹⁴ *Jurnalul Consiliului de Miniștri*, nr. 645/1938, în *Monitorul oficial*, nr. 82/1938.

¹⁵ Borza 1939-1942, p. 252.

¹⁶ *Ibidem*, p. 9-10.

legale erau îndeplinite), dealul Colții Caprei de la Întregalde, Dealul Melcilor de la Vidra - Avram Iancu, Cetatea de la Roșia, Colții Trascăului ș.a.

Al. Borza este întemeietorul geobotanicii și fitosociologiei din România. Inițiază publicații, scrie, publică, organizează, călătorește. Participă la congrese internaționale, este membru al mai multor societăți de botanică străine și ține prelegeri la universități din alte țări.

Din 1940, neobosit, își continuă activitatea la Timișoara, unde Facultatea de Științe Naturale a Universității din Cluj era în refugiu. La momentul strămutării, profesorul Al. Borza și-ar fi dorit ca facultatea să se instaleze la Alba Iulia. În anii 1944-1945 este rector, după ce mai înainte îndeplinesc și alte funcții administrative și de demnitate publică: prodecan și decan (1919-1921; 1935-1936; 1937-1938)¹⁷, precum și secretar general în Ministerul Instrucțiunii Publice, Cultelor și Artelor (1929-1931) și senator național-țărănist (1932-1933) - de altfel, fiind un apropiat al lui Iuliu Maniu. Totuși, nu toți contemporanii l-au acceptat și l-au înțeles pe deplin, de vreme ce, în 1931, pentru admiterea ca membru în Academia Română, la propunerea făcută de Emil Racoviță (coleg la Universitatea din Cluj și având greutatea unui fost președinte al academiei) și I. Simionescu, jumătate plus unu dintre votanți s-au împotrivit. Practic, Al. Borza a căzut victimă politicianismului și contestărilor reciproce dintre liberali și țărăniști.

Ca rector al Universității „Regele Ferdinand I”, în noiembrie 1944¹⁸, îi succeda lui Iuliu Hațieganu, într-un moment în care acesta din urmă nu fusese de acord cu solicitarea ministerului pentru „constituirea comisiei de purificare a personalului”. Înlocuirea profesorului Hațieganu va fi urmată de arestarea sa. Devenit rector (și președinte al comisiei de epurare), Al. Borza va proceda în așa fel încât doar puțini profesori vor fi eliminați. La scurtă vreme însă va fi pus el însuși în fruntea listei damnaților, fiind considerat „agent manist” și dușman al pătrunderii ideii de democrație progresistă în rândul studențimii și profesorimii¹⁹ și, în martie 1945, fiind demis de la rectorat. În vara anului 1947 va fi considerat „reacționar”, la 1 septembrie ministerul luând decizia de a-l pune, din oficiu, în retragere²⁰, împreună cu alți profesori, sub pretextul „aranjării drepturilor la pensie”.

Este îndepărtat în 1948, fiind acuzat că se împotrivesc politicii de sovietizare a învățământului, și este urmărit din cauza „amicițiilor sale cu personalități din Occident”²¹, precum și pentru activitatea de președinte al Asociației Generale a Românilor Uniți (AGRU) din Eparhia Greco-Catolică

¹⁷ Rusu 2003.

¹⁸ Sălăgean 2012, p. 183.

¹⁹ Nicoară 2012, p. 201.

²⁰ *Ibidem*, p. 207.

²¹ Nicoară 2013, p. 67-70.

de Cluj-Gherla, care se constituise în 1929, la îndemnul papei Pius XI, ca laicii să se angajeze în opera de apostolat a bisericii, precum și ca necesitate pentru susținerea și apărarea Bisericii Greco-Catolice în fața unei presupuse ofensive ortodoxe. Gânditor lucid al epocii sale, Al. Borza n-a ezitat nici să-și exprime considerațiile cu privire la realitățile social-politice ale vremii. De exemplu, în revista *Transilvania*, sub titlul *Bolșevismul în natură*, publicase o splendidă povestire-metaforă despre falnica pădure, care, într-o iarnă, a fost tăiată, dar care, într-un număr de ani, conchidea, premonitoriu, autorul, va renaște din propria-i cenușă:

„[...] prevăd, că peste 6-9 ani vă puteți plimba din nou într-o frumoasă pădure de *stejar*, oecologiceste echilibrată, cu clase «sociale» distincte, lucrând în bună armonie, completându-se reciproc: *copaci, tufe și stratul de jos*, cu mușchi, ciuperci și câteva floricele. Căci așa este rânduiala firii, să fie mari și mici, stăpâni și slugi, bogați și săraci, cinstiți și netrebniți. Un bolșevism trecător n-a putut răsturna în pădurea mea scumpă această lege fatală. Și de bună seamă nici în lumea oamenilor nu va putea-o schimba în veci!”²².

Profesorul Al. Borza a devenit un proscris:

„Securitatea încă nu era foarte riguros organizată; un binevoitor, informat de ce se pregătea, a trimis-o pe soția sa la doamna Borza, cu recomandarea ca profesorul să plece imediat din Cluj. Ceea ce a și făcut, iar noaptea Securitatea a venit să îl ridice. Dar el era plecat «în excursie botanică, nu știu unde», i s-a răspuns. A urmat percheziția «de rigoare». «Excursia» a durat șapte ani”²³.

Potrivit fiicei profesorului, Viorica Lascu, în seara plecării a înnoptat la marginea Clujului, la familia lui Dionisie Totoescu, continuându-și drumul a doua zi, în zori. În șapte ani de exil a cutreierat multe locuri și a fost găzduit de numeroși apropiați, începând cu fiica sa Veturia Țenchea, de la Timișoara, și cu profesoara Elena Dragoescu. O perioadă a petrecut-o la Banloc, fiind primit de inginerul agronom Nicolae Negruțiu, nepotul soției sale, și, apoi, de familia altui inginer agronom, Valer Todoran. Ulterior s-a apropiat de casă, având drept gazde pe verii lui din Teiuș, Cornelia Bălan, Fevronia Tropa și preotul Tuluș, respectiv pe verișoara sa din Alba Iulia, Ana Popa. A străbătut România în lung și în lat, ajungând atât la București, la fiii săi Nicolae și Alexandru Borza - nepoții nu-și mai amintesc decât că sosea seara și pleca dimineața -, cât și la Certeze, în Satu Mare, la preotul Augustin Soran - unde l-a botezat pe nepotul acestuia, Marius Bălaș, în august 1952. Excursiile botanice din nord-vestul țării s-au materializat, în 1966, prin lucrarea *Cervetări etnobotanice în Țara Oașului*.

Valea Sebeșului (Sebeș, Petrești, Laz și în amonte) a cutreierat-o timp de doi ani (1949-1951), revenind și în toamna anului 1952. La Sebeș i-a fost

²² Borza 1920, p. 929-936.

²³ Lascu 2004, p. 26-27.

gazdă familia lui Longin Cuteanu²⁴, iar în Laz s-ar fi adăpostit la bunicul viitorului medic Strâmbu.

„Oameni de bine” îl preveneau pe U (apelativul folosit în familie) de iminența unei percheziții sau arestări²⁵; bagajul de călătorie, inclusiv o trusă de herborizare, sub formă de dosar de dimensiuni mari, cu foi de sugativă, îl avea mereu pregătit (**fig. 3**):

„Șapte ani am herborizat cu pasiune tinerească și am făcut studii asupra vegetației, cu pricepere bătrânească ... Am ascultat cântecul privighetorilor și mă încântam de seninătatea florilor, care nu știu ce este răutatea omenească”²⁶.

Actualul Muzeu Municipal „Ioan Raica” din Sebeș este păstrătorul „colecției de plante a botanistului Alexandru Borza, alcătuită cu ocazia cercetărilor pe care le-a întreprins pe Valea Sebeșului între anii 1949-1951” - cum, sec, se arăta într-un pliant mai vechi. Sunt 15 planșe-ierbar, cu flora regiunii, având drept proveniență cercetările pe teren. Ele au fost cumpărate în anul 1957, în lunile august și septembrie, spre sfârșitul mandatului la muzeu al profesorului Ion Berciu (1904-1986), la scurtă vreme după ce muzeul își deschisese oficial porțile, pe această cale fiind consolidat domeniul științelor naturii. Fiecare planșă este înrămată cu un cadru de lemn de fag, fiert, cu dimensiunile de 112 x 82 cm, sub sticlă. Suportul este reprezentat de carton alb mat, etichetele fiind scrise în tuș negru și roșu. O planșă reunește între 9 și 14 plante, în total fiind reprezentate 176 de plante, astfel: medicinale (5 planșe); oleaginoase, textile și narcotice (o planșă); ornamentale (2 planșe); utile, originare din URSS (!); interesante, de la Râpa Roșie și Râpa Lancrămului; pomi și arbuști fructiferi; arborii pădurilor de foioase; legume și fructe condimentare; cereale și plante de nutreț; plante parazite și saprofite (câte o planșă). La momentul achiziției starea era descrisă ca bună (la două planșe, „bunișoară”), prețul fiind de 100 lei pentru fiecare planșă în parte. Din păcate, timpul și condițiile de păstrare și-au lăsat amprenta asupra stării acestor exponate (**fig. 4**), care, de altfel, nu (mai) fac parte din expoziția permanentă a muzeului.

Cu certitudine, profesorul Al. Borza se cunoștea dinainte cu muzeograful (director) Ion Berciu, care, la rândul său, fusese retras la Sebeș după trei ani de închisoare, printre capetele de acuzare fiind un articol despre Basarabia și Bucovina ca provincii românești²⁷. Anterior, Ion Berciu se consacraseră ca director al Muzeului din Alba Iulia (1938-1947). Achitând planșele-ierbar - în pofida sumelor extrem de mici destinate achizițiilor și

²⁴ *Ibidem*, p. 27.

²⁵ Mărturie a nepotului Gheorghe Lascu.

²⁶ Lascu 2004, p. 28.

²⁷ Dărămuș 2009, p. 390.

multiplelor formalități aferente²⁸ - Ion Berciu întindea o mână de ajutor într-o perioadă de restriște pentru profesor și familia sa.

„Din 1947, deci de la data când a fost eliminat de la catedră, și până în 1954 n-a avut pensie. Primea bani, ca ziler, de la Comitetul geologic București, pentru determinarea plantelor culese de botaniștii «generației noi», care poate tocmai lucrau la «Floră» [*Flora RPR*, editată în 13 volume, la care profesorului Borza i-a fost interzis să ia parte!]. [...] În 1954 plimbându-se pe corso-ul Timișoarei s-a întâlnit cu Petru Groza, care l-a salutat: «Servus Alexandre!»; erau bune cunoștințe de pe vremea în care Petru Groza era în Partidul Național Țărănesc (!). «Ce mai faci?» - l-a întrebat primul ministru. «Rău!» - i-a răspuns profesorul. «De când cu comuniștii tăi, n-am pensie!» Petru Groza i-a cerut actele și peste două luni i s-a acordat o pensie de profesor emerit, de 2000 lei, dar continua să fie marginalizat²⁹».

Oarecum reabilitat, fiind cel mai vechi autor de floră chineză în viață, la invitația Academiei din Beijing, în 1958 i se acceptă să efectueze o vizită de două luni și jumătate în China. Târziu, în 2002, în îngrijirea Veturiei Țenchea (fiică) și a Mariei Țenchea, va apărea lucrarea *Însemnările unui botanist român dintr-o călătorie în China*, de Alexandru Borza. Cel puțin un episod, al campaniei chinezilor pentru stârpirea vrăbiilor, conține o evidentă referire la anii de pribegie:

„Și în această zi, lupta merge mai departe. N-ai crede, dar chiar pe strada comercială [din Pekin] am văzut o vrabie pe un pom, care a fost alungată cu împușcături de flobert. O altă stradă era minunat împodobită cu panglici pe toate crengile copacilor. Sărmanele păsări. Numai acela înțelege suferința și groaza în care trăiesc, care a suferit și el asemenea prigoană³⁰».

Volumele de maximă consacrare au văzut lumina tiparului relativ târziu. Anii de refugiu i-au permis profesorului Al. Borza cercetarea de teren pentru lucrări importante, precum *Flora și vegetația pădurii Soca (Banloc)* și, respectiv, *Conspectus Florae Romaniae regionumque affinium* - cea din urmă publicată în 1962, în absența sa, prin grija soției și cu sprijinul colaboratorului său fidel Eugen Ghișă³¹. De asemenea, în anul 1959, la Editura Academiei RPR, apăruse *Flora și vegetația văii Sebeșului*:

„Studiul de față este rodul cercetărilor făcute pe teren timp de doi ani de zile (1949-1951), continuate și în toamna anului 1952, și prezentate Academiei RPR în anul 1954. [...] Am putut studia mai temeinic, în special trei puncte: regiunea orașului Sebeș, a satului Laz și a împrejurimilor de la Oașa, Tărtărau și Șurian, în munți. [...] Pentru concursul dat în anii 1949-1952 la executarea cercetărilor dificile de la munte le datorez mulțumiri organelor silvice din

²⁸ *Ibidem*, p. 395.

²⁹ Tătaru 1993, p. 200.

³⁰ Borza 2002, p. 70.

³¹ Lascu 2004, p. 26-27.

regiune. [...] Capitolul istorico-arheologic a fost revizuit de colegii C. Daicoviciu și K. Horedt, iar capitolul relativ la climă a fost redactat cu concursul colegului Gh. Pop. Problema principiilor de cercetare și [a] istoricului metodicii a fost pusă la punct cu concursul elevului meu N. Boșcai. În sfârșit, îmi îndeplinesc o plăcută datorie arătând că această lucrare a fost luată de la început sub egida Comisiei pentru ocrotirea monumentelor naturii de pe lângă Academia RPR, care a adus toate sacrificiile ca ea să poată apare în cele mai bune condiții, prin grija îndatoritoare a Editurii Academiei RPR”³².

Prefața sugerează astfel traseul sinuos al manuscrisului (vreme de cel puțin cinci ani, între 1954 și 1959), dar mai ales al refugiului autorului însuși. Mai mult chiar, după cum se poate vedea în manuscris³³ - capitolele I-III, 37 pagini dactilo, donate de către autor muzeului din Sebeș - inițial, profesorul Al. Borza făcea referire și la împrejurările „neobișnuite în care am lucrat”, precum și la „colaboratori devotați [care] m-au ajutat substanțial, pentru care le exprim mulțumiri sincere”. Ulterior, astfel de precizări au fost eliminate. Pe prima filă a manuscrisului, în stânga-sus, se găsește și explicația olografă a profesorului: „Redactarea refăcută de diverse moașe, printre care Kurt Horedt³⁴” (fig. 5).

În *Flora și vegetația văii Sebeșului*, cu privire la turism, de exemplu, profesorul Al. Borza urmărește un eventual impact al acestuia asupra vegetației. În contextul posibilităților de adăpost (cabana de la iezerul Șurian, cantoanele silvice, colonia de vile de la Oașa Mică, ocolul silvic și pensiunea de la Tău, vechea colonie germană de la Bistra, casele vânătorești, stânele), în manuscris, arată că „În parchete ce se exploatează muncitorii sălășluiesc în bordeie de pământ, acoperite cu șindriile sau cu scoarță de molift [molid] și oferă la caz de extremă nevoie adăpost”. Fraza a fost însă censurată. În orice caz, autorul conchide:

„[...] nu se poate vorbi de un curent turistic în acești munți, care să fi însemnat pentru vegetație un pericol remarcabil. Mai mare primejdie înseamnă, pentru florile rare de la Râpa Roșie [...] lumea numeroasă de excursioniști duminicali, care făcea ravagii serioase în floră”³⁵.

Într-un articol apărut tot în 1959, după ce descrie și „lămurește și originea acestui spectaculos colț de peisaj”, arătând că tocmai fusese declarat monument al naturii - în urma propriilor sale demersuri³⁶ - Al. Borza își exprimă speranța că:

³² Borza 1959a, p. 5.

³³ Nr. 3767 din inventarul general al Muzeului Municipal „Ioan Raica” din Sebeș, nr. crt. 303.

³⁴ Profesor la Universitatea din Cluj, Kurt Horedt (1914-1991) s-a afirmat ca specialist în preistorie și în istorie veche.

³⁵ Borza 1949-1951.

³⁶ Borza 1987, p. 191.

„De aici încolo neștiutorii nu vor mai risipi florile rare ale Râpei. Copiii, iubitori ai frumuseților naturii, vor îndrăgi mai mult flora și fauna Râpei Roșii, care, ca monument al naturii, se va păstra și dezvolta mai bine. Pe timpul dominației austro-ungare, artileria făcea aici exerciții de tir, dărâmand coloanele și piramidele dantelate, clădite de mâna măiastră a naturii. Doar ochiul excursionistului și obiectivele aparatelor de fotografiat ale turiștilor se vor îndrepta de acum încolo spre aceste falnice coloane, pentru a le privi și prinde grandioasa făptură, pentru a face cunoscut în cercuri tot mai largi un punct pe cât de pitoresc al naturii, pe atât de accesibil tuturor”³⁷.

În afara manuscrisului de la Sebeș, profesorul Al. Borza a depus la actualul Muzeu Național al Unirii din Alba Iulia un document dactilografiat, intitulat *Amintirile unui naturalist din Alba Iulia* - o scriere memorialistică redactată în 1949 și revizuită în 1962-1963. De altfel, în timpul șederii la Alba Iulia, la verișoara sa Ana Popa, profesorul „frecventa Muzeul de Istorie, unde studia probleme de arheologie, pasiunea sa”³⁸. Tot Muzeul Unirii este locul în care Al. Borza a dorit să plaseze colecția sa de monede - „o grijă ce-l preocupă stăruiitor în ultimii ani, chiar până în ultimele luni”³⁹ ale vieții. Astfel că, în mai 1971, muzeul achiziționează colecția numismatică⁴⁰, cuprinzând numeroase monede bizantine din Evul Mediu timpuriu (secolele VI-X), inedite, inclusiv din aur⁴¹.

În 1964 a devenit profesor consultant al Facultății de Biologie din Cluj. Își continuă cercetările și i se conferă titlul de „om de știință emerit”. Reabilitarea rămâne însă parțială și tardivă.

Soția lui Alexandru Borza a fost Veturia (1890-1970) - fiica profesorului Ioan F. Negruțiu (1854-1940), la rândul său preot, filolog și director al Școlii Normale din Blaj (**fig. 6**). Copiii familiei Borza (**tabel 1**) s-au numit⁴²: Veturia (căsătorită Țenchea), naturalist; Nicolae Mircea, inginer și profesor universitar; Viorica Valeria (căsătorită Lascu), profesor de limba italiană la Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca; Alexandru Ioan, inginer și cercetător științific; Pius Enea, profesor la Conservatorul din Cluj-Napoca.

Un corolar al activității profesorului Al. Borza a fost *Dicționarul etnobotanic*, publicat în amurgul vieții și pentru care Academia RSR i-a acordat Premiul „E. Teodorescu” pe anul 1967. În 1969 este votat, în unanimitate, ca membru de onoare al Academiei Române, cea care, cândva, îi refuzase accesul, dar adunarea generală, care trebuia să ratifice votul, nu se va mai întruni în timpul vieții celui omagiat. Firul vieții îi va fi curmat în septembrie

³⁷ Borza 1959b.

³⁸ Lascu 2004, p. 27.

³⁹ Resmeriță, Tarnavski 1976, p. 151.

⁴⁰ Oargă 2013, p. 103-111.

⁴¹ Anghel *et alii* 2015, p. 177-193.

⁴² Resmeriță, Tarnavski 1976, p. 147.

1971 și va fi înmormântat la Blaj, în cimitirul mare, românesc, deopotrivă ortodox și greco-catolic, în capela funerară a familiei Negruțiu (**fig. 7**) - în timp, devenită capelă a familiei Borza.

În 1976 i se consacră un volum monografic, *Alexandru Borza. Biolog român ctitor al Grădinii botanice din Cluj-Napoca*. Tot în 1976, la intrarea în Grădina Botanică, se dezvește statuia în piatră a profesorului (**fig. 8**), operă a sculptorului Virgil Fulicea (1907-1979)⁴³. În anul 1990, Alexandru Borza va deveni membru *post-mortem* al Academiei Române. La Blaj, în *Piața 1848*, în 2003, „Astra” va dezveli o placă de marmură *in memoriam*, eternizându-i pe cei 16 membri ai Consiliului Național Român din Blaj, între care Alexandru Borza și Ioan F. Negruțiu. Trei licee tehnologice din țară - la Cluj-Napoca, Ciombrud (Aiud) și Geoagiu (Hunedoara) - dintre care ultimele două cu profil agricol, vor purta numele „Alexandru Borza”. Străzi cu numele său vor exista cel puțin la Cluj-Napoca (mărginind Grădina Botanică) și la Timișoara.

Dintre fii, pe Alexandru Ioan Borza (1921, Cluj - 1998, București) contemporanii și-l amintesc ca cercetător științific, între anii 1971 și 1983, în cadrul Institutului de Economia Comerțului Interior și a Turismului - actualul Institut Național de Cercetare-Dezvoltare în Turism. De tânăr, de la părintele său a preluat ca moștenire afecțiunea pentru natură, precum și spiritul independent, lucid, mereu treaz, deloc înclinat spre compromis. Până în 1961, inginerul Alexandru Borza a lucrat în profesia de bază, aceea de constructor, pentru ca apoi să se dedice studiilor, inclusiv ca director în Direcția de Studii și Conjunctură a Oficiului Național de Turism, și cercetării științifice în domeniul turismului. Studiază și se documentează. Este perioada de creștere explozivă a turismului românesc. Curajos, cu argumente, își susține cu tărie poziția. Devenit incomod, este retrogradat succesiv și apoi pensionat. A rămas activ, ca expert în turism, până în ultimele zile ale vieții, în total fiind autor și coordonator a 64 de studii, precum și a numeroase articole și comunicări științifice și susținând 55 de conferințe de popularizare a turismului⁴⁴. Este autor și coordonator al unor studii despre dezvoltarea turismului în județul Alba din anii 1975, 1976⁴⁵, 1990 și, respectiv, 1995⁴⁶. Ca un dialog peste timp cu părintele său, între variate alte teme, inginerul Alexandru Borza a stabilit măsuri concrete de *Valorificare turistică a monumentului natural Râpa Roșie*.

⁴³ Virgil Fulicea, *personalitate uitată în depozitul Cetății Făgărașului*, în *Monitorul de Făgăraș*, 8, din aprilie 2014, consultat online la http://www.monitorfg.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=6723%3Avirgil-fulicea-personalitatea-uitata-in-depozitul-cetăii-fagaraului&Itemid=28, accesat la 3.03.2016.

⁴⁴ Borza 2011.

⁴⁵ Borza 2014.

⁴⁶ Borza 2012.

Atât naturalistul Alexandru Borza, cât și inginerul Alexandru Ioan Borza fac parte din galeria ilustră a pionierilor mișcării de afirmare a turismului în România⁴⁷. Sintetizând din acest punct de vedere contribuțiile profesorului Al. Borza, pot fi identificate cel puțin patru direcții: a) militantismul pentru ocrotirea naturii și instituirea unor arii naturale protejate; b) crearea de atracții turistice în sine, de tipul grădinilor botanice; c) drumețiile și expedițiile organizate și ghidate pentru cunoașterea și popularizarea unor areale cu valoare științifică și turistică; d) scrierile cu conotații turistice realizate în urma numeroaselor călătorii întreprinse.

În cariera de peste 65 de ani de activitate științifică și socială a profesorului Al. Borza, drumețiile în natură, precum și călătoriile de studiu și la manifestările științifice din țară și din străinătate au fost o constantă. În 1987, la 100 de ani de la naștere, în îngrijirea lui Gheorghe Lascu, a apărut o selecție de scrieri de călătorie, *Amintirile turistice ale unui naturalist. Călător pe trei continente*. Titlul volumului a fost inspirat de un articol publicat în 1946, în pragul vârstei de 60 de ani, autorul folosindu-se de notele de drum întocmite de-a lungul timpului, cu precizarea: „pe vremea aceea turiștii adevărați își însemnau impresiile lor într-un carnet, seară de seară”. Obiceiul de a ține un „carnet de excursie”, cu însemnări de pe teren, și l-a păstrat până la sfârșitul vieții, în total adunând cel puțin 100 de carnete. Fiul său, inginerul Alexandru Borza, de asemenea obișnuia să facă însemnări despre întâlnirile și vizitele sale de lucru.

Totuși, în articolul din 1946, *Amintirile turistice ale unui naturalist*, în spiritul vremii, profesorul Borza este tentat să limiteze turismul la drumeție și, respectiv, să-l identifice cu un sport:

„Cu aceasta am ajuns la scăderile turismului modern, mecanizat, la primejdia ce o reprezintă, dacă nu este cuminte îndrumat. Din sport întăritor poate ajunge un mijloc de lenevire și lux, din căutarea inocentă a atmosferei de sănătate și întărire trupească, un mijloc de molesire vinovată și stricăciune morală!”⁴⁸.

Deși, odată cu trecerea timpului, contribuțiile profesorului Al. Borza la diversificarea colecțiilor Muzeului Municipal „Ioan Raica” și-au pierdut din valoarea intrinsecă, preocuparea unui mare român, personalitate de talie internațională, pentru o instituție aflată la începuturi, cum era muzeul în anii '50, este de natură să îi marcheze acesteia din urmă perpetuu devenirea.

Pionier și creator de școală, autor cu operă vastă, personalitate recunoscută a lumii științifice internaționale, neobosit și foarte bun organizator, Alexandru Borza avea ca dominante ale activității devotamentul față de muncă, insuflat și colaboratorilor, și onoarea. *Fă tot ce poți acum!* și

⁴⁷ Lupu, Marin-Pantelescu 2009, p. 189.

⁴⁸ Borza 1987, p. 34.

Urmărește cu tenacitate lucrul început! par să fi fost principiile sale călăuzitoare. Pentru că *munca stăruitoare ce biruie totul*⁴⁹ este cheia succesului. *Memento!*

Explanation of Figures

- Fig. 1.** Alexandru Borza as Professor in Blaj (Source: Resmeriță, Tarnavschi 1976).
Fig. 2. The (degraded) panel at the entrance of the Botanical Garden in Blaj.
Fig. 3. Prof. Alexandru Borza in Tău, Sebeș Valley, in 1950 (Source: family archive).
Fig. 4. Herbal board form 1957, composed by Professor Al. Borza.
Fig. 5. The first page of the manuscript of the book *The Flora and Vegetation of Sebeș Valley*.
Fig. 6. Professor Al. Borza and his wife, Veturia, in May 1967 (Source: family archive).
Fig. 7. The funeral chapel of the Negruțiu and Borza families, Blaj.
Fig. 8. Statue of Professor Alexandru Borza in the Botanical Gardens of Cluj-Napoca.
Table 1. Alexandru and Veturia Borza family tree (excerpt) (Source: Based on Doina Olteanu, son-niece of Ioan F. Negruțiu, in Resmeriță, Tarnavschi 1976).

Abrevieri bibliografice

- Anghel *et alii* 2015 - Dan Anghel, Ovidiu Oargă, Monica Ursu, Claudiu Tănăselia, Mircea Chintoanu, Marin Șenilă, *Studiu privind compoziția metalografică a unor monede bizantine din colecția Muzeului Național al Unirii Alba Iulia*, în *Terra Sebus*, 7, 2015, p. 177-193.
- Borza 1920 - Alexandru Borza, *Bolșevismul în natură*, în *Transilvania*, 11, 1920, p. 929-936.
- Borza 1933 - Alexandru Borza, *Rețezatul, viitorul parc național al României*, în *Carpații*, 12, 1933, p. 2-8.
- Borza 1939-1942 - Alexandru Borza, *Monumentele naturii din Ardealul central și apusean*, în *Apulum*, I, 1939-1942, p. 248-256.
- Borza 1944 - Alexandru Borza, *Documente, referate și informații*, București, 1944.
- Borza 1949-1951 - Alexandru Borza, *Flora Văii Sebeșului, studiu*, manuscris, 1949-1951.
- Borza 1959a - Alexandru Borza, *Flora și vegetația Văii Sebeșului*, București, 1959.
- Borza 1959b - Alexandru Borza, *Monumentul natural „Râpa Roșie” de la Sebeș*, în *Natura*, 5, 1959, p. 104-106.
- Borza 1987 - Alexandru Borza, *Amintirile turistice ale unui naturalist. Călător pe trei continente*, București, 1987.
- Borza 2002 - Alexandru Borza, *Însemnările unui botanist român dintr-o călătorie în China*, Timișoara, 2002.
- Borza 2011 - Alexandru Borza, *Drumurile mele prin turism. Repere bibliografice*, București, 2011.
- Borza 2012 - Alexandru Borza, *Comorile Albei. Însemnări de drum*, București, 2012.

⁴⁹ Resmeriță, Tarnavschi 1976, p. 58.

Nicolae Lupu, Monica Maria Coroș

- Borza 2014 - Alexandru Borza (coord.), *Valorificarea turistică a patrimoniului material și imaterial al județului Alba*, Alba Iulia, 2014.
- Cristea, Pedrotti 2005 - Vasile Cristea, Franco Pedrotti, *Cuvânt înainte*, la Alexandru Borza, *Protecțiunea naturii: pagini alese (Nature Protection: Selected Papers)*, Camerino, 2005, p. 3-5.
- Dărămuș 2009 - Gheorghe Dărămuș, *Ion Berciu și Muzeul din Sebeș*, în *Terra Sebus*, 1, 2009, p. 389-399.
- Giurgiu et alii 2010 - Dorin Giurgiu, Nicolae Josan, Ionela Mircea, Ioan I. Șerban, *Dicționarul personalităților Unirii. Trimișii românilor transilvăneni la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Alba Iulia, 2010.
- Lascu 2004 - Viorica Lascu, *Internal Exile the Professor Alexandru Borza*, în *StudiaTC*, 3, 2004, p. 25-28.
- Lupu, Marin-Pantelescu 2009 - Nicolae Lupu, Andreea Marin-Pantelescu, *Alexandru Borza, tată și fiu - precursori ai turismului modern și ai turismului rural actual*, în Ion Talabă, Dănuț Gițan, Dănuț Ungureanu, Janos Talpas (coord.), *Turismul rural românesc în contextul dezvoltării durabile. Actualitate și perspectivă*, Iași, 2009, p. 187-193.
- Manciulea 2003 - Ștefan Manciulea, *Aici e pământul sfânt al Blajului*, Blaj, 2003.
- Mărgineanu et alii 2004 - Ion Mărgineanu, Daniela Barb Floroian, Cornel Petru Comșa, *Alba Iulia - întâiul dicționar fără sfârșit*, Alba Iulia, 2004.
- Nicoară 2012 - Mihai Teodor Nicoară, *Universitatea din Cluj în anii 1945-1959*, în Ovidiu Ghitta (coord.), *Istoria Universității „Babeș-Bolyai”*, Cluj-Napoca, 2012, p. 201-229.
- Nicoară 2013 - Mihai Teodor Nicoară, *Rectorii Universității din Cluj (1919-2013)*, Cluj-Napoca, 2013.
- Oargă 2013 - Ovidiu Oargă, *Monede bizantine din Evul Mediu timpuriu păstrate în colecțiile Muzeului Național al Unirii Alba Iulia*, în Călin Cosma, Dobos Alpár, Gabriel T. Rustoiu, Aurel Rustoiu, Ovidiu Oargă (coord.), *Războinici în Transilvania din epoca avară*, Cluj-Napoca, 2013, p. 103-111.
- Pădurean 2011 - Claudiu Pădurean, *Savant. Un profesor român a creat știința numită geobotanică. Cine a fost Charles Darwin al României*, în *România liberă*, 13 ianuarie 2011.
- Resmeriță, Tarnavschi 1976 - I. Resmeriță, I. T. Tarnavschi, *Alexandru Borza. Biolog român cititor al Grădini botanice din Cluj-Napoca*, București, 1976.
- Rusu 2003 - Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. Dicționar 1866-2003*, București, 2003.
- Sălăgean 2012 - Marcela Sălăgean, *Universitatea din Cluj între 1919 și 1944*, în Ovidiu Ghitta (coord.), *Istoria Universității „Babeș-Bolyai”*, Cluj-Napoca, 2012, p. 127-183.
- Scurtu 1993 - Ioan Scurtu (coord.), *România, documentele Unirii, 1918. Album*, București, 1993.
- Tătaru 1993 - Teresia B. Tătaru, *Terminologia botanică creștină la poporul român. Studiu etnobotanic. Omagiu Profesorului Alexandru Borza*, Augsburg, 1993.
- Țimonea 2017 - Dorin Țimonea, *Povestea celei mai vechi grădini botanice înființate pe lângă o școală secundară din lume. Superlativul, găsit de edili din Blaj, în Adevărul*, 11 februarie 2017.

Fig. 1. Al. Borza, ca profesor la Blaj (sursa: Resmeriță, Tarnavschi 1976)

Fig. 2. Panoul (degradat) de la intrarea în grădina botanică din Blaj

Fig. 3. Al. Borza pe Valea Sebeșului, la Tău, în 1950 (sursa: arhiva familiei)

Fig. 4. Planșă-ierbar din 1957, alcătuită de Al. Borza

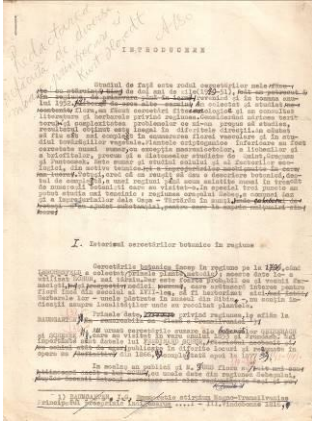

Fig. 5. Prima pagină a manuscrisului volumului *Flora și vegetația văii Sebeșului*

Fig. 6. Al. Borza și soția sa Veturia, în mai 1967 (sursa: arhiva familiei)

Fig. 7. Capela funerară a familiilor Negruțiu și Borza de la Blaj

Fig. 8. Statuia profesorului Al. Borza din Grădina Botanică din Cluj-Napoca

Tabel 1. Arborele genealogic al familiei Alexandru și Veturia Borza (fragment)⁵⁰

Ignat BORZA (din Berchiș/Borzești; 5 frați; subofițer la Alba Iulia, pensionar la Turda)	Valeria, n. Rațiu (din Teiuș; 5 frați; un singur copil)	Ioan F. NEGRUȚIU (1854-1940; preot, filolog și director al Școlii Normale din Blaj)	Leontina, n. Cristian (1860-1894; profesor; 6 copii)	
Alexandru (1887-1971; n. Alba Iulia; profesor la Blaj, savant la Cluj)		Veturia (1890-1970; căs. 1913; 5 copii)		
Veturia (Turicuța; 1914-2002; profesor șt. nat.); căs. Ioan ȚENCHEA (1905-1999; jurist), 3 copii	Nicolae Mircea (1916-1973; ing. și prof. la Politehnica București) căs. Ileana Bornemișă (1917-1998; filolog), 2 copii	Viorica Valeria (1919-2015; filolog și profesor la UBB Cluj) căs. Nicolae LASCU (1908-1988; latinist), 3 copii	Alexandru Ioan (Puiu; 1921-1998; inginer) căs. Florica Popescu (d. 1998; medic endocrinolog), 2 copii	Pius Enea (1926-1991; prof. Conservator Cluj) căs. Victoria Botez (n. 1931; chimist), 3 copii
Alexandru (n. 1940); Maria (n. 1945); Petru (n. 1947)	Doina (n. 1941); Dan (n. 1948)	Nicolae (n. 1948; arh.); Ioan (n. 1949; biochimist); Gheorghe (n. 1950; filolog)	Alexandra (n. 1947; fizician); Mircea (1949-201?; fizician)	Ruxandra (1965-2015); Tudor (n. 1967; naturalist); Anca (n. 1968; medic)

⁵⁰ Adaptare după Doina Olteanu, nepoată de fiu a lui Ioan F. Negruțiu (Resmeriță, Tarnavschi 1976).

LISTA ABREVIERILOR

AAR-SI	- Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. Academia Română. București.
ActaArchHung	- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapesta.
ActaHASH	- Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapesta.
ActaMN	- Acta Musei Napocensis. Muzeul de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
Adevărul	- Adevărul. București.
AÉ	- Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művészt-történeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapesta.
AF	- Altorientalische Forschungen. Institut für Archäologische Wissenschaften, Abteilung Vorderasiatische Archäologie. Berna.
AH	- Archaeologia historica. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Brno.
AHY	- Austrian History Yearbook. Center for Austrian Studies. Minneapolis MN.
AIEFCB	- Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”. Academia Română, Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”. București.
AIAC	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca. (este continuat de AIIGB).
AIIAI/AIIX	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).
AIIGB	- Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca. (continuă AIAC).
AIIN	- Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj-Sibiu.
AISC	- Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj.
AJPA	- American Journal of Physical Anthropology. The Official Journal of the American Association of Physical Anthropologist. Baltimore.
Alba-Iulia	- Alba-Iulia. Alba Iulia.
Aluta	- Aluta. Studii și comunicări - Tanulmányok és Közlemények. Sfântu Gheorghe.
AM	- Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași.
AMM	- Acta Moldaviae Meridionalis. Muzeul Județean Vaslui.
Anatolia Antiqua	- Anatolia Antiqua. L'Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul.
AnB	- Analele Banatului. Muzeul Național al Banatului (serie nouă). Timișoara.
Anistoriton	- Anistoriton / <i>Ανιστόριτον</i> . History and Archaeology Journal. Digital Journal (Grecia).

Lista abrevierilor

- Annales** - Annales. Économies, Sociétés, Civilisations. École des Hautes Études en Sciences Sociales. Paris.
- Antaeus** - Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapesta.
- AntAfr** - Antiquités africaines. Université de Provence. Paris.
- AnUB-ŞP** - Analele Universităţii din Bucureşti. Seria Ştiinţe Politice. Universitatea din Bucureşti.
- AO** - Arhivele Olteniei. Serie nouă. Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova.
- Apulum** - Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia.
- ArhMed** - Arheologia Medievală. Reşiţa. Cluj-Napoca.
- ArhVestnik** - Arheološki Vestnik. Institut za arheologijo. Ljubljana.
- Arts of Asia** - Arts of Asia. The Asian Arts & Antiques Magazine. Hong Kong.
- Astra Sabesiensis** - Astra Sabesiensis. Despărţământul Astra „Vasile Moga” Sebeş.
- AUASH** - Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- Banatica** - Banatica. Muzeul de Istorie al judeţului Caraş-Severin. Reşiţa.
- BAR** - British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
- BB** - Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Naţional Brukenthal. Sibiu.
- BCH** - Bulletin de correspondance hellénique. L’Institut de correspondance hellénique d’Athenes. Atena.
- BCŞS** - Buletinul Cercurilor Ştiinţifice Studenţeşti. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- BECh** - Bibliothèque de l’école des chartes. Revue d’érudition. Paris.
- BerRGK** - Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt pe Main.
- BHAB** - Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timişoara.
- BJJS** - The British Journal of Sociology. London School of Economics and Political Science. University of London.
- BMA** - Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia.
- BOR** - Biserica Ortodoxă Română. Patriarhia Română. Bucureşti.
- Boabe de grâu** - Boabe de grâu. Revistă de cultură. Bucureşti.
- BR** - Budapest Régiségei. Budapesti Történeti Múzeum. Budapesta.
- Britannia** - Britannia: A Journal of Romano-British and Kindred Studies. Society for the Promotion of Roman Studies. Londra.
- Brukenthal** - Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Naţional Brukenthal. Sibiu.
- BS** - Balkan Studies. Institute for Balkan Studies in Thessaloniki. Salonic.
- BSNR** - Buletinul Societăţii Numismatice Române. Bucureşti.
- BTh** - Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie. Bucureşti.
- BudRég** - Budapest Régiségei. Budapesti Történeti Múzeum. Budapesta.

CAC	- Central Asia and Caucasus. Institute for Central Asian and Caucasian Studies. Luleå (Sweden). Institute of Strategic Studies of the Caucasus. Baku (Azerbaijan).
Carpații	- Carpații: Vânătoare, pescuit, chinologie. Cluj.
Castrum	- Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele. Budapesta.
CCA	- Cronica cercetărilor arheologice. București.
Cercetări arheologice	- Cercetări arheologice. Muzeul Național de Istorie a României. București.
Chronica	- Chronica: annual of the Institute of History. University of Szeged.
Cibinium	- Cibinium. Analele Muzeului Etnografic „ASTRA”. Complexul Muzeal „ASTRA”. Sibiu.
CN	- Cercetări Numismatice. Muzeul Național de Istorie a României. București.
CNA	- Cronica Numismatică și Arheologică. Foaie de informații a Societății Numismatice Române. București.
CP	- Classical Philology. A Journal Dedicated to Research in Classical Antiquity. Chicago.
Crisia	- Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea.
Dacia	- Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București.
Denarius	- Denarius. Slovenské národné múzeum - historické múzeum. Bratislava.
Der Unterwald	- Der Unterwald. Sebeș.
DolgCluj	- Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából. Kolosvár (Cluj).
EDR	- Ephemera dacoromana. Annuario dell'Accademia di Romania. Roma.
EHQ	- European History Quarterly. Sage Publications. New York.
EO	- Etnograficheskoye obozreniye. Institut etnologii i antropologii RAN. Moscova.
Erdély Múzeum	- Erdély Múzeum. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Cluj-Napoca.
Études balkaniques	- Études balkaniques. Cahiers Pierre Belon. Association Pierre Belon. Paris.
European Archaeology	- European Archaeology/online. București.
FBW	- Fundberichte aus Baden-Württemberg. Stuttgart.
FI	- File de Istorie. Muzeul de Istorie Bistrița (continuată de <i>Revista Bistriței</i>).
FolArch	- Folia Archaeologica. Magyar Történeti Múzeum. Budapesta.
FUrb	- Forma Urbis. Roma.
Gasyrlar avazy	- Gasyrlar avazy. Ekho vekov. Kazan.
Germania	- Germania, Römisch-Deutscher Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main.
GM	- Golos minuvshogo. Federal'noye gosudarstvennoye byudzhethnoye obrazovatel'noye uchrezhdeniye vysshego obrazovaniya Kubanskiy gosudarstvennyy universitet. Krasnodar.
Godišnjak	- Godišnjak. Jahrbuch Knjiga. Sarajevo-Heidelberg.

Lista abrevierilor

- HEI** - History of European Ideas. International Society for the Study of European Ideas. Londra.
- Hierasus** - Hierasus. Muzeul Județean Botoșani.
- Hiperboreea Journal** - Hiperboreea Journal. Societatea de Istorie Balcanică. București.
- HOMÉ** - A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc.
- HSCP** - Harvard Studies in Classical Philology. Harvard University. Cambridge (SUA).
- IIER** - Issues in Educational Research. Western Australian Institute for Educational Research Inc. New South Wales, Australia.
- IJESE** - International Journal of Environmental & Science Education. Kazan.
- IJL** - International Journal of Linguistics. Makrothink Institute. Las Vegas.
- IPH** - Inventaria Praehistorica Hungarie. Budapesta.
- Istoricheskie** - Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskustvovedenie. Voprosy teorii i praktiki. Tambov.
- Izvestiya ASU** - Izvestiya. Altayskiy gosudarstvennyy universitet. Barnaul.
- Jászkunság** - Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület. Szolnok.
- JHE** - Journal of Human Evolution. Elsevier.
- JRGZM** - Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz.
- Közlemények** - Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából. Cluj.
- KST** - Kazı Sonuçları Toplantısı. Ankara.
- Kubaba** - Kubaba. Faculdade de Ciências Sociais e Humanas, Universidade Nova de Lisboa.
- Lumea nouă** - Lumea nouă. București.
- Lupta** - Lupta. Iași.
- Mannus** - Mannus. Gesellschaft für Deutsche Vorgeschichte. Leipzig.
- Maqarnas** - Muqarnas Online. An Annual on the Visual Cultures of the Islamic World. Cambridge.
- Marisia** - Marisia. Muzeul Județean Târgu Mureș.
- MCA** - Materiale și cercetări arheologice. București.
- ME** - Memoria Ethnologica. Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Maramureș. Baia Mare.
- MEFRA** - Mélanges de l'École française de Rome - Antiquité. Roma.
- MEJSR** - Middle-East Journal of Scientific Research. International Digital Organization for Scientific Information. Deira, Dubai.
- MFME** - A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica. Szeged.
- Mir nauki** - Mir nauki, kulturni, obrazovania. Gorno-Altaysk.
- MN** - Muzeul Național. Muzeul Național de Istorie a României. București
- Mots** - Mots. Les langages du politique. ENS Editions. Paris.
- Muzeológia** - Muzeológia a kultúrne dedičstvo. Univerzita Komenského v Bratislave.
- Múzeum** - Slovenské národné múzeum. Bratislava.

Natura	- Natura. Revistă pentru răspândirea științei. București.
NK	- Národní knihovna: knihovnická revue. Národní knihovna České republiky. Praga.
Numizmatika	- Numizmatika. Slovenská numizmatická spoločnosť. Bratislava.
PA	- Patrimonium Apulense. Direcția Județeană pentru Cultură Alba. Alba Iulia.
PBF	- Prähistorische Bronzefunde. München.
PolSci	- Romanian Journal of Political Science. Societatea Academică din România. București.
Pontica	- Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie. Constanța.
PQCS	- Philippine Quarterly of Culture and Society. University of San Carlos. Cebu.
PZ	- Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft fuer Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
Rațiunea	- Rațiunea. Revistă bilunară de liberă cugetare. București.
RB	- Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița (continuă File de Istorie).
RES	- Review of European Studies. Canadian Center of Science and Education. Toronto.
RevHisto	- Revista de Historiografia. Instituto de Historiografía Julio Caro Baroja. Universidad Carlos III de Madrid.
RHA	- Revue historique des armées. Ministère de la Défense. Paris.
RHSEE/RESEE	- Revue historique du sud-est européen. Academia Română. București, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
RI	- Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
RIR	- Revista istorică română. Institutul de Istorie Națională din București.
RMM-MIA	- Revista muzeelor și monumentelor. Monumente Istorice și de Artă. București.
Romantisme	- Romantisme. Revue du dix-neuvième siècle. Editeur Armand Colin. Paris.
România liberă	- România liberă. București.
Rossiyskaya istoriya	- Rossiyskaya istoriya. Akademicheskii nauchno-izdatel'skiy, proizvodstvenno-poligraficheskiy i knigorasprostranitel'skiy tsentr Nauka. Moscova.
RRH	- Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. București.
RRSE	- Revista română de studii eurasiatice. Centrul de Studii Eurasiatice, Universitatea „Ovidius” Constanța.
SA	- Sociological Analysis. Oxford University Press. Oxford.
SAA	- Studia Antiqua et Archaeologica. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
SAI	- Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Istorice și Filologice a RPR. București.
SArcheologiczne	- Sprawozdania Archeologiczne. Instytut Archeologii i Etnologii PAN. Cracovia.

Lista abrevierilor

Sargetia	- Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
SC	- Studii și comunicări. Asociația Folcloriștilor și Etnografilor din județul Sibiu (din 1992 devine Studii și Comunicări de Etnologie).
SCB	- Studii și cercetări de bibliologie. Academia RPR. București.
SCIV(A)	- Studii și cercetări de istoria veche. București (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie).
SCN	- Studii și Cercetări de Numismatică. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București.
SJ	- Saalburg Jahrbuch. Bericht des Saalburg Museum. Mainz am Rhein.
SJAHSS	- Scholars Journal of Arts, Humanities and Social Sciences. Scholars Academic and Scientific Publishers (SAS).
SlovArch	- Slovenská Archeológia. Nitra.
SlovNum	- Slovenská numizmatika. Národný numizmatický komitet Slovenskej republiky a Archeologický ústav SAV. Nitra.
SM	- Svobodnaya mysl. Obshchestvo s ogranichennoy otvetstvennost'yu Politizdat. Moscova.
SMIM	- Studii și materiale de istorie modernă. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române. București.
SMIMed	- Studii și materiale de istorie medie. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române. București.
Socialismul	- Socialismul. București.
SP	- Studii de Preistorie. Asociația Română de Arheologie. București.
SS	- The Social Sciences. Western Social Association. Dubai.
Stâna	- Stâna. Revistă profesională și de cultură. Organ al oierilor din întreaga țară. Poiana Sibiului.
Steaua	- Steaua: literară, artistică și culturală. Uniunea Scriitorilor din România. Cluj-Napoca.
StudiaTC	- Studia Theologia Catholica. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
StudiaUBBH	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
Studii	- Studii. Revistă de istorie. (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
Suceava	- Anuarul Muzeului Județean Suceava.
SUCH	- Studia Universitatis Cibiniensis, Serie Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu.
Syria	- Syria. Archéologie, art et histoire. Revue d'art oriental et d'archéologie. Institut français du Proche-Orient.
Századok	- Századok. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata. Budapest.
TAD	- Türk Arkeoloji Dergisi. Ankara.
Telegraphul	- Telegraphul. București.
Terra Sebus	- Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
Thraco-Dacica	- Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie. București.
Transilvania	- Transilvania. Centrul Cultural Interetnic Transilvania. Sibiu.

Tyragetia	- Tyragetia. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Chișinău.
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
Vestnik Moskovskaya	- Vestnik Moskovskaya gosudarstvennaya khudozhestvenno-promyshlennaya akademiya imeni S. G. Stroganova. Moscova.
Vestnik Omskogo	- Vestnik Omskogo universiteta. Seriya Istoricheskiye nauki. Omskij Gosudarstvennyj Universitet. Omsk.
Vestnik Tatarskogo	- Vestnik Tatarskogo gosudarstvennogo gumanitarno-pedagogicheskogo universiteta. Filologija i kul'tura. Kazan.
VI	- Voprosy istorii. Institut russkoy istorii Rossiyskoy akademii nauk. Moscova.
VF	- Voprosy filosofii. Izdatel'stvo «Nauka». Moscova.
VTT	- Veszprémi Történelmi Társaság és Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiadványa. Veszprém.
WASJ	- World Applied Sciences Journal. International Digital Organization for Scientific Information. Deira, Dubai.
Xenopoliana	- Xenopoliana. Buletin al Fundației Academice „A. D. Xenopol” Iași.
Ziridava	- Ziridava. Muzeul Județean Arad.